

DON IVO PRODAN PRVI ČOVJEK DALMATINSKOG PRAVAŠTVA

Marjan DIKLIĆ
Zavod za povijesne znanosti
HAZU u Zadru

UDK: 929:329.12 I. Prodan
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 16. XII. 1996.

Autor najprije iznosi osnovne biografske podatke o don Ivi Prodanu, prvom čovjeku dalmatinskog pravaštva o kojem se dosad nepravedno malo pisalo, a zatim prikazuje njegovu ukupnu političku djelatnost do kraja Prvoga svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije godine 1918. On posebice naglašava Prodanovu ulogu u prihvaćanju i širenju prvih pravaških misli, nastanku prve pravaške skupine, pokretanju prvih pravaških glasila, osnivanju Stranke prava i Čiste stranke prava, te obnovi dalmatinskog pravaštva i stvaranju Svepravaške organizacije, a ne zanemaruje ni njegovu parlamentarnu borbu za jedinstvo Hrvatske. Radi se nedvojbeno o prvom i najistaknutijem dalmatinskom pravašu koji je, doduše, uvjetno i iz taktičkih razloga prihvaćao trijalizam, ali u biti nikada nije iznevjerio temeljnu pravašku misao o samostalnoj hrvatskoj državi. Stoga nam postaje razumljiva Prodanova uporna borba s radikalnih hrvatsko-pravaških nacionalnih pozicija protiv Srba i autonomaša, politike "novog kursa", Riječke i Zadarske rezolucije, Jugoslavenskog odbora, Krfske deklaracije i stvaranja prve Jugoslavije, a za jedinstvenu i nezavisnu Hrvatsku; kao i njegovo veliko oduševljenje za Svibanjsku deklaraciju, Narodno vijeće i samostalnu Državu Slovenaca, Hrvata i Srba sa središtem u Zagrebu.

Don Ivo Prodan rođen je 31. prosinca 1852. godine u Janjini na Pelješcu u brojnoj i siromašnoj seljačkoj obitelji. Pučku školu završio je u rodnom mjestu, gimnaziju u Dubrovniku, a studij bogoslovije u Zadru. Poslije završenog studija zaređen je za svećenika 5. studenog 1876. u Dubrovniku. Više od pola stoljeća živio je i radio u Zadru, svom omiljenom gradu, djelujući uvijek u hrvatskom nacionalnom duhu. Umro je 9. ožujka 1933. u Zadru u 81. godini života. Nakon veličanstvenog sprovoda, kojeg su mu priredili hrvatski domoljubi Zadra i okolice, pokopan je 11. ožujka 1933. u groblju na malom otočiću Galovcu ispred Preka, gdje u miru počiva i danas.¹

¹ Vlaho JASPRICA MAŠINAC, *Povijesna kronika Janjine*, Riječka tiskara - Rijeka, bez god. izdanja, str. 61-67; Marjan DIKLIĆ, Don Ivo Prodan (Janjina 1852-Zadar 1933), *Zadarska smotra*, god. XLI/1992, br. 4-5, Zadar, 1992, str. 247-249; Veličanstveni sprovod don Iva Prodana, *Hrvatska straža*, god. V/1933, br. 64, 65, 88; Prodan pop Ivo 31.XII-9.III.1933. prigodom 3. godine smrti, *Jadranski dnevnik*, Split, god. III/1936,

I.

Prodan se vrlo rano, još kao student bogoslovije, počeo baviti novinarstvom uz pomoć kojeg i s kojim ulazi u politiku i politički život, koji će ga uskoro dovesti do prve i najistaknutije osobe dalmatinskog pravaštva, utemeljitelja i pokretača mnogih pravaških glasila, čelnika Čiste stranke prava, dugogodišnjeg predsjednika Stranke prava u Dalmaciji, te zastupnika u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću, a jedno vrijeme uoči Prvoga svjetskog rata bio je i dopredsjednik Svepravaške organizacije u koju su privremeno ušle pravaške stranke iz svih hrvatskih zemalja. Među brojnim glasilima koja je pokretao i uređivao u hrvatskom nacionalnom i vjersko-pravaškom duhu treba osobito istaći *Katoličku Dalmaciju* i *Hrvatsku krunu*. Prva izlazi od 1870. do 1898. i posebice je zaslužna za populariziranje i širenje prvih pravaških misli, a druga izlazi od 1892. do 1920. i značajna je kao dugogodišnje glavno glasilo dalmatinske Stranke prava i Čiste stranke prava.² Nakon što je koncem 1877. postao glavni urednik lista *La Dalmazia Cattolica*, koja se od 1870. tiskala u Zadru na talijanskom jeziku, Prodan je do 1880. posve kroatizira i pretvara u hrvatsko vjersko-pravaško glasilo, ostvarivši tako svoj prvi veći politički uspjeh. Drugi veliki uspjeh postiže 1883., kada u Zadru osniva "Katoličku hrvatsku tiskarnu", kojom je osigurao redovito izlaženje svojih glasila i donekle vlastitu materijalnu sigurnost.³

U mladosti Prodan je misaono sazrijevao pod tri snažna idejna utjecaja, koja su ostavila dubok trag na njega i njegovu ukupnu političku djelatnost. Prvo, to je bio utjecaj katoličke Crkve u kojoj se školovao za svećenika; drugo, to je bio utjecaj hrvatstva don Mihovila Pavlinovića i njegove nacionalno-integracijske ideologije; i treće, to je bio snažan utjecaj banovinskog pravaštva, osobito Ante Starčevića i Eugena Kvaternika, čije su se misli nezadrživo širile i u Dalmaciji, sijući pravaško sjeme i u tim najjužnijim dijelovima hrvatske države.⁴

Iako se prve pravaške misli javljaju među dalmatinskim Hrvatima krajem šezdesetih godina 19. stoljeća, pravaštvo u pravom smislu i prve pravaške skupine u Dalmaciji nastaju tek početkom osamdesetih godina. Prvi čovjek koji se u Dalmaciji potpuno opredijelio za pravaštvo, Stranku prava i njezin politički program bio je don Ivo Prodan, koji na početku osamdesetih godina počinje sustavno širiti pravaške misli. Šireći pravašku misao i okupljajući prve pristaše, Pro-

br. 58; Josip FERRI, Borac za slobodnu Hrvatsku, *Slobodna Dalmacija*, Split, god. L/1993, br. 15174, str. 18.

² Vjekoslav MAŠTROVIĆ, *Jadertina croatica. Bibliografija knjiga, časopisa i novina izdanih na hrvatskom ili srpskom jeziku u Zadru, II. dio, časopisi i novine*, Zagreb, 1954, str. 39-40, 45-46, 48-50, 50-53, 55-56, 68-71, 77-78, 80-81, 87-89, 93-95.

³ M. DIKLJIĆ, Vjersko-politički program i stajališta lista "Katolička Dalmacija" (1870-1898), *Zadarska smotra*, god. XLI/1992, br. 4-5, Zadar, 1992, str. 7-9; Pavao GALIĆ, *Povijest zadarskih tiskara*, Zagreb, 1979, str. 66-69.

⁴ M. DIKLJIĆ, Don Ivo Prodan ..., str. 63-64.

dan godine 1883. u Zadru i zadarskim Arbanasima formira oko *Katoličke Dalmacije* prvu dalmatinsku pravašku skupinu i sebe otvoreno naziva starčevićancem. Osnovnu jezgru te skupine činili su Ivo Prodan, Antun Dean i trgovac Pavao Luka Relja. Njih trojica koncem 1883. i na početku 1884. pokreću u Zadru prva čisto pravaška glasila - *Stekliš* i *Pravaš*.⁵

Na samom početku godine 1884. Prodan, najprije u seriji članaka pod naslovom "Naš program" a poslije i u posebno tiskanoj brošuri, objavljuje svoj politički program, koji je ujedno bio program *Katoličke Dalmacije* i prve dalmatinske pravaške skupine. Taj je program sastavljen iz dva dijela. U prvom, vjerskom i nepromjenljivom dijelu, pod naslovom "Bog", Prodan govori o Bogu i rimokatoličkoj vjeri; a u drugom, političkom i promjenljivom dijelu, pod naslovom "Hrvatska", raspravlja o rješenju hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja u okviru trijalistički preuređene Monarhije pod dinastijom Habsburgovaca, a daje naslutiti i hrvatsku državnu samostalnost. Njegov ideal bio je jedinstvo prvog i drugog dijela programa, jedinstvo vjere i domovine, Boga i Hrvatske, odnosno potpuna integracija hrvatskog naroda i hrvatskih zemalja, te stvaranje na temelju hrvatskoga državnog prava ujedinjene i Velike Hrvatske, koja bi se protezala od Drave, Dunava i Drine do Jadrana. Ukratko, bitne značajke toga Prodanova programa jesu: Bog i katolička vjera, hrvatstvo i Hrvatska, hrvatsko državno pravo, katolicizam i dinastičnost, te državni trijalizam, a naslućivala se i puna državna samostalnost Hrvatske.⁶

Svoj program Prodan odmah nadopunjava i proširuje serijom članaka u *Katoličkoj Dalmaciji*, tiskanim i posebno pod naslovom *Obseg ujedinjene Hrvatske*, u kojima temeljito raspravlja o zemljama koje na temelju povijesnoga hrvatskog državnog prava pripadaju hrvatskoj državi, odnosno raspravlja o opsegu i budućim granicama Velike Hrvatske, navodeći čak njezinu optimalnu veličinu (125 726 km²) i broj pučanstva.⁷ Iz navedenog jasno vidimo da su prvi dalmatinski pravaši na čelu s Prodanom pokušavali hrvatsko pitanje riješiti u okviru trijalistički preuređene Austro-Ugarske Monarhije, naivno očekujući ujedinjenje hrvatskih zemalja i uspostavu državnog trijalizma od strane Dvora. Dakle, oni su prihvaćali trijalizam, iako se takvom rješenju suprotstavljao Starčević koji je težio punoj samostalnosti Hrvatske. Zbog prihvaćanja trijalizma oni su i mogli objaviti svoj program 10 godina prije banovinskih pravaša, premda to nije bio Prodanov konačni cilj, već samostalna Hrvatska.

Nakon rasprave o programu, pučanstvu i granicama Velike Hrvatske Prodan sažeto govori "O Domovini i značaju", citirajući misli is-

⁵ M. DIKLIĆ, Mihovil Pavlinović i pojava pravaštva u Dalmaciji, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Zadru* (dalje: *Radovi ZJAZUZd*), sv. 31, Zadar, 1989, str. 31-36.

⁶ Ivo PRODAN, *Uspomene I. Naš program*, II. izdanje, Zadar, 1895, str. 8-64; Naš program, *Katolička Dalmacija*, Zadar, god. XV/1884, br. 1-8.

⁷ I. PRODAN, *Uspomene II. Obseg ujedinjene Hrvatske*, II. izdanje, Zadar, 1895, str. 65-68; Obseg ujedinjene Hrvatske, *Katolička Dalmacija*, god. XV/1884, br. 9-14.

taknutih svjetskih i domaćih pisaca i filozofa. On time želi potkrijepiti svoju osnovnu tezu, iznesenu u vjerskom dijelu programa, po kojoj je, poslije ljubavi prema Bogu i katoličkoj vjeri, "najljepša i najsvetija" ljubav prema domovini, a da bi se došlo do slobodne domovine potrebni su čvrsti i moralni ljudi od značaja.⁸ Zalažući se za ujedinjenje svih dijelova svoje nesretno raskomadane domovine u jedinstvenu hrvatsku državu, Prodan nije vidio ili namjerno nije htio vidjeti prekid kontinuiteta hrvatske državnosti od strane Habsburgovaca, što osobito dolazi do izražaja u njegovu spisu *Hrvatsko državno pravo*. Zalažući se za povijesni kontinuitet hrvatske državnosti, on uporno dokazuje tisućljetnu neprekinutost hrvatske državne opstojnosti, snažeći tako svoj temeljni zahtjev o povijesnom državnom pravu Hrvata za stvaranjem samostalne države.⁹

Uz gotovo svakodnevne sukobe sa Srbima¹⁰ i autonomašima,¹¹ a povremeno i s narodnjacima, o čemu bi trebalo posebno pisati, pravaštvo se osamdesetih godina 19. stoljeća u Dalmaciji širilo uglavnom u Prodanovoj vjersko-političkoj interpretaciji. Sa širenjem pravaških misli, logično, širio se i Prodanov politički utjecaj, što ga je ubrzo dovelo u sukob s Narodnom strankom i njezinim čelnicima, a osobito s don Mihovilom Pavlinovićem s kojim je vodio žestoke polemike i ogorčenu borbu za prevlast nad *Katoličkom Dalmacijom* i "Katoličkom hrvatskom tiskarnom", čiji su dioničari bili i neki istaknuti narodnjaci.¹²

Prodan je na vrijeme uviđao sve veću potrebu stranačkog organiziranja dalmatinskih pravaša, ali u tom pogledu ne čini dovoljno. Tek početkom devedesetih godina 19. stoljeća, na poticaj Biankinijeva Hrvatskog kluba i Trumbić-Supilove liberalne pravaške skupine, dolazi do ujedinjenja dalmatinskih pravaša. Te tri pravaške skupine - Prodanova, Trumbić-Supilova i Biankinijeva - ujedinile su se u jedinstvenu Stranku prava na Osnivačkoj konferenciji, održanoj u Zadru 22. kolovoza 1894., na kojoj se raspravljalo o jedinstvenom programu banovinskih pravaša i o *Privremenoj uredbi rada*, temeljnom dokumentu o osnutku i organizaciji nove pravaške stranke u Dalmaciji. U toj stranci

⁸ I. PRODAN, *Uspomene III. O domovini i značaju*, III. izdanje, Zadar, 1895, str. 91-103.

⁹ I. PRODAN, *Uspomene IV. Hrvatsko državno pravo*, III. izdanje, Zadar 1895, str. 107-154; Mirjana GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973, str. 288, 289.

¹⁰ I. PRODAN, *La Secchia rapita ili obračun između Srba i Hrvata*, Zadar 1889, 175 str; *Dva dokumenta srbskih težnja u hrvatskoj zemlji*, objelodanilo s opazkom i s opomenom Uredništvo "Katoličke Dalmacije", Zadar, 1879.

¹¹ I. PRODAN, *Uspomeni VI. Hrvatska pored Italije*, II. izdanje, Zadar, 1895, str. 257-342; I. PRODAN, *Uspomeni VII. Hrvatska iznad Italije*, Zadar 1896, str. 344-366; I. PRODAN, *Uspomene IX. Borba s talijanašima (Zvonimir hrvatski kralj)*, II. izdanje, Zadar, 1897, str. 449-523; I. PRODAN, *Uspomene VIII. Borba s talijanašima*, Zadar, 1896, str. 369-446.

¹² Više o tom sukobu vidi u radnji M. DIKLIĆ, Odnos između Mihovila Pavlinovića i Ive Prodana, u zborniku: *Mihovil Pavlinović u Politici i književnosti*, priredio Nikša Stančić, Globus, Zagreb, 1990, str. 127-135.

Prodan je bio izabran u Središnji odbor, koji se konstituirao sredinom siječnja 1895. i za prvog predsjednika izabrao starog Kažimira Ljubića.¹³

II.

Poslije rascjepa u banovinskoj Stranci prava na domovinaše i frankovce, do čega dolazi u listopadu 1895., Prodan se opredijelio za Frankovu Čistu stranku prava, iako je većina dalmatinskih pravaša, bojeći se razdora u vlastitoj stranci, prema rascjepu u Banovini zauzela neutralno stajalište. Neutralnim držanjem dalmatinskih pravaša bio je nezadovoljan don Ivo Prodan i njegova skupina sjevernodalmatinskih pravaša koji, kada nisu uspjeli nametnuti svoje mišljenje i potporu Franku, u znak prosvjeda demonstrativno napuštaju godišnju Skupštinu dalmatinske Stranke prava u Splitu 1898. i započinju s rascjepom u vlastitoj stranci.¹⁴

Do rascjepa među dalmatinskim pravašima i osnutka Čiste stranke prava dolazi pod Prodanovim vodstvom na Prvoj konferenciji dalmatinskih starčevićanaca, održanoj u Arbanasima kod Zadra 19. listopada godine 1898. Od tada i u Dalmaciji djeluju dvije pravaške stranke: matica dalmatinske Stranke prava na čelu sa Supilom, Trumbićem i Biankinijem i Čista stranka prava na čelu sa dr. Petrom Baturićem i don Ivom Prodanom. Prva je i dalje zadržala neutralno stajalište prema pravašima u Banskoj Hrvatskoj, premda je bila bliža domovinašima, a druga se otvoreno izjasnila za Franka i njegovu Čistu stranku prava.¹⁵ Do konačnog ustroja Čiste stranke prava u Dalmaciji dolazi na njezinoj Drugoj konferenciji, održanoj u Zadru 11. rujna 1901., na kojoj se najviše raspravljalo o predstojećim izborima za Dalmatinski sabor i organizaciji stranke, a izabran je i Središnji odbor od 9 članova na čelu s liječnikom dr. Nikolom Marinkovićem.¹⁶

Na izborima za Dalmatinski sabor, održanim koncem godine 1901., Prodanova Čista stranka prava nastupila je samostalno i osvojila 3 mandata. Od "čistih" tada su u Pokrajinski sabor bili po prvi put izabrani Ivo Prodan, Josip Bakota i odvjetnik dr. Ivan Majstorović.

¹³ Sveučilišna knjižnica Split (dalje: SKSt), Osobni arhivski fond (Arhiv) A. Trumbić, M. 433/1. Prevremena Uredba rada Stranke prava u Dalmaciji; M. DIKLIĆ, Jedan dokument o nastanku i organizaciji Stranke prava u Dalmaciji, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* (dalje: *Radovi ZPZHJAZUZd*), sv. 35, Zadar, 1993, str. 243-251; M. DIKLIĆ, Pojava pravaštva i nastanak Stranke prava u Dalmaciji, *Radovi ZPZHJAZUZd*, sv. 32, Zadar, 1990, str. 84-104.

¹⁴ Julije GRANOVAČ, Dalmatinski pravaši prema oportunističkom "modernom pravaštvu" i raskolu u banovinskoj Stranci prava, *Radovi* 7, Pedagoška akademija Split, Split, 1965, 51 str.

¹⁵ O radu Prve starčevićanske konferencije u Arbanasima više vidi: *Hrvatska kruna*, Zadar, god. VI/1898, br. 18-23; *Konferencija starčevićanaca na 19 listopada 1898 u Arbanasima*, Zadar, 1898, 44 str; M. DIKLIĆ, *Pravaštvo u zadarskim Arbanasima*, Zadar, 1992, str. 31-42.

¹⁶ (I.PRODAN), *Druga konferencija Čiste stranke prava*, Zadar, 1901, 49 str.

vić. Usporedbe radi, na tim izborima matica dalmatinske Stranke prava osvojila je 8 mandata, Narodna hrvatska stranka 18, Autonomnaška stranka 6 i Srpska stranka također 6 mandata.¹⁷ Zbog uspješnije parlamentarne djelatnosti trojica zastupnika Čiste stranke prava pridružila su se osmorici zastupnika Stranke prava i u Dalmatinskom saboru zajednički ustrojili 1902. pravaški Klub. Iako nisu postali većinska stranka u Saboru, pravaški zastupnici davali su u prvim godinama 20. stoljeća osnovni ton svim saborskim sjednicama i ukupnoj dalmatinskoj i općehrvatskoj politici.¹⁸

Postavši zastupnikom Prodan je u prvom desetljeću 20. stoljeća razvio značajnu stranačku i zastupničku djelatnost, najprije u Dalmatinskom saboru, a zatim i u Carevinskom vijeću u Beču. Već na prvoj sjednici Sabora Prodan prosvjeduje protiv uporabe talijanskog jezika, a prigodom polaganja zastupničke prisega, kojom se morao obvezati na poštivanje austrijskih zakona i vjernost Caru, traži da se u tekstu zakletve riječ car zamijeni riječju kralj, te da se hrvatski zastupnici ubuduće zaklinju na vjernost hrvatskom kralju, a ne austrijskom caru, što bi više odgovaralo hrvatskoj državopravnoj tradiciji. Bilo je i drugih zastupnika koji su kasnije zahtijevali isto i koji su se zaklinjali na vjernost samo "kralju hrvatskome", namjerno izgovarajući krivo stari tekst zakletve.¹⁹

Čista stranka prava i njezini zastupnici na čelu s Prodanom podupirali su u Dalmatinskom saboru i šire narodni pokret u Banovini 1903., kao i početne korake politike "novog kursa", koju su tek kasnije odbacili i javno osudili. Od svih hrvatskih zastupnika Prodan je u Pokrajinskom saboru godine 1903. najodlučnije kritizirao cjelokupnu austrijsku vladavinu, tražeći ujedinjenje hrvatskog pučanstva i cjelokupnost Hrvatske, a u jednom trenutku uvjetno i smjenu vladajuće dinastije.²⁰ Jači otpor politici "novog kursa" on pruža koncem 1904. i početkom 1905., a osobito nakon što se matica dalmatinske Stranke prava ujedinila sa starom Narodnom hrvatskom strankom u Hrvatsku stranku. U tu novu stranku, čiji su čelnici postali glavni kreatori i nositelji nove hrvatske politike, bila je pozvana i Prodanova Čista stranka prava, što je on odlučno odbacio.²¹

Istupajući oštro protiv novoustrojene Hrvatske stranke, te Riječke i Zadarske rezolucije, Prodan nije mogao shvatiti kako su njezini čelnici mogli svoju protuaustrijsku politiku "novog kursa" temeljiti na suradnji

¹⁷ *Hrvatska kruna*, god. IX/1901, br. 72-76; *Brzopisna izvješća XXXVII zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskoga* (dalje: *Brzopisna izvješća PSD*), Zadar, 1902, str. 280, 283; Ivo PERIĆ, *Dalmatinski sabor 1861-1912. (1918) god.*, Zadar, 1978, str. 63.

¹⁸ SKSt, Osobni arhivski fond (Arhiv) A. Trumbić, M. 436/2, M. 437/1; Tereza GANZARAS, *Politika "novog kursa" dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split, 1992, str. 175 i d.

¹⁹ *Brzopisna izvješća PSD*, XXXVII. zasjedanje, str. 301, 437-440.

²⁰ Znanstvena knjižnica Zadar (dalje: ZKZd), Misc. A, br. 89/43471, Govor zast. Prodana držan u saboru na 8 studenoga; *Brzopisna izvješća PSD*, XXXVIII. zasjedanje, Zadar, 1903, str. 689-701.

²¹ *Hrvatska kruna*, god. XIII/1905, br. 9, 12, 23, 24, 34, 36, 46, 51.

sa Srbima i Mađarima, vjekovnim neprijateljima Hrvata, a još manje je mogao razumjeti njihovu težnju da hrvatsko nacionalno i državno pitanje riješe u zajedničkoj južnoslavenskoj državi. On rješenje hrvatskog pitanja i dalje vidi jedino u trijalistički preuređenoj Monarhiji, ili pak u samostalnoj Hrvatskoj, koja bi s Austrijom i Ugarskom eventualno mogla imati zajedničkog vladara, dakle u personalnoj uniji, što se nije kosilo s osnovnim pravaškim zahtjevom. Politiku "novog kursa" Hrvatske stranke Prodan je ocijenio kao pad od radikalnog pravaštva na oportunističko narodnjaštvo, te povratak na ilirstvo, južnoslavenstvo i glavinjanje u slavosrpstvo.²²

III.

Godine 1906. Prodan pokreće akciju za ponovnim ujedinjavanjem dalmatinskih pravaških skupina i njegove Čiste stranke prava u jedinstvenu dalmatinsku Stranku prava, budući da pod tim nazivom više nije postojala nikakva pravaška stranka u Dalmaciji. Proces obnove dalmatinskog pravaštva i formiranja jedinstvene stranke započinje pod njegovim vodstvom na pravaškoj Skupštini u Dubrovniku 1906., a dovršava se na Skupštini stranke u Splitu godine 1908. Na Skupštini u Dubrovniku dolazi do ujedinjenja sjevernodalmatinskih i južnodalmatinskih pravaša u novu Stranku prava, usvajanja novih "Pravila" te stranke i izbora Središnjeg odbora na čelu s Prodanom, koji postaje i ostaje predsjednik obnovljene stranke sve do raspada Monarhije 1918.²³

Na pravaškoj Skupštini u Splitu, koja je održana u svibnju 1908. pod geslom "Neka živi sloga svih pravaša do Raba do Spiča", Stranci prava pridružili su se srednjodalmatinski i šibenski pravaši, a uskoro će joj se priključiti i veći dio dalmatinskog svećenstva. Obnova jedinstvene Stranke prava u Dalmaciji izvršena je pod Prodanovim vodstvom i snažnim utjecajem Mile Starčevića, koji se razišao s Frankom, te definitivnim napuštanjem Čiste stranke prava i zagovaranjem povratka na učenje Ante Starčevića.²⁴ U novousvojenim spisima programskog karaktera, kao što su bila "Načela Stranke prava" ili "Ustav" ili "Pravilnik Stranke prava u Dalmaciji", više se ne spominje okvir Monarhije, a otvoreno se kaže da će se stranka na temelju prirodno i povijesnog hrvatskoga državnog prava boriti za ujedinjenje i samostalnost svih hrvatskih zemalja: Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Istre, Rijeke i Međimurja.²⁵

U tijeku obnove dalmatinske Stranke prava Prodan je 1907. u sjevernoj Dalmaciji bio prvi put biran za zastupnika u Carevinsko

²² *Brzopisna izvješća PSD*, XXXIX. i XL. zasjedanje, Zadar, 1905, str. 1405-1419, 1454-1458; *Hrvatska kruna*, god. XIII/1905, br. 125-185 i d.

²³ *Izješće o skupštini stranke prava dne 12 svibnja 1906 u Dubrovniku*, Zadar, 1906, 106 str.

²⁴ *Hrvatska kruna*, god. XVI/1908, br. 87, 109-112, 189.

²⁵ *Ustav ili Pravilnik Stranke prava u Dalmaciji*, Šibenik, 1908, str. 3-13.

vijeće,²⁶ a 1908. ponovo je izabran i u Dalmatinski sabor.²⁷ U tim parlamentima on razvija živu političku aktivnost, kritizirajući austrijsku vlast i braneći uvijek hrvatske nacionalne i državne interese, te pravo Hrvata na ujedinjenje i vlastitu državu. Njegova najveća pogreška bila je u tome što je sve bitne promjene u korist hrvatskog naroda i države očekivao od vrhova Monarhije, dvora i dinastije, a ne od vlastitog naroda.²⁸

Za vrijeme i nakon krize nastale zbog austrougarske aneksije Bosne i Hercegovine 1908/9. don Ivo Prodan i njegova Stranka prava zalagali su se na temelju hrvatskoga državnog prava za priključenje tih zemalja i njihovo ujedinjenje s Hrvatskom, nadajući se potajno da bi to mogao biti uvod u trijalističko rješenje hrvatskog pitanja. Pokušavajući preduhitriti austrougarsko rješenje o posebnoj upravi nad Bosnom i Hercegovinom, do čega je ipak došlo, dalmatinski pravaši na čelu s Prodanom nastojali su pomoću aktualnog bosanskohercegovačkog pitanja nametnuti rješenje cjelokupnog hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja, pa su u tom pravcu od njih kretale brojne inicijative, ali bez većeg uspjeha.²⁹ Prodan i Mate Drinković, koji se sve više isticao u radu stranke, pokušavali su okupiti i usmjeriti sve oporbene hrvatske političke stranke i u Dalmaciji i u Banovini, a kada u tome nisu uspjeli, pokrenuli su akciju za udruživanje pravaških stranaka i njihovih zastupnika u hrvatskim zemljama, što je godine 1911. rezultiralo stvaranjem Svepravaške organizacije. Predsjednik te organizacije postao je dr. Mile Starčević, a jedan od dopredsjednika bio je Ivo Prodan, koji time i ponovnim izborom u Carevinsko vijeće postiže vrhunac svoje političke karijere.³⁰

Ujedinjavanje pravaških stranaka i stvaranje jedinstvenoga pravaškog bloka u svim hrvatskim zemljama, te njegovo povezivanje sa Susteršičevom Slovenskom pučkom strankom, do čega dolazi u Opatiji i Ljubljani godine 1912., podupirali su i bečki velikoaustrijski krugovi koji su tako, budeći lažnu nadu u trijalizam, pokušavali u hrvatskim i slovenskim zemljama stvoriti što čvršći oslonac za budućeg vladara Franju Ferdinanda prigodom preuzimanja vlasti.³¹ Međutim, poslije balkanskih ratova 1912/13. i očitog neuspjeha austrougarske diplomacije na Balkanu, te ubrzanih ratnih priprema širih razmjera, ti velikoaustrijski krugovi odustali su od planiranih državnih reformi, ukidanja

²⁶ *Hrvatska kruna*, god. XV/1907, br. 106-114.

²⁷ *Hrvatska kruna*, god. XVI/1908, br. 160-172.

²⁸ O Prodanovoj parlamentarnoj djelatnosti ponajbolje svjedoče *Brzoptisna izvješća Pokrajinskog sabora*, a o radu u Carevniskom vijeću brojni njegovi istupi i govori, od kojih posebice navodimo *Programni govor zast. D. I. Prodana dne 9 prosinca 1907 u Carevinskom vijeću*, II. izdanje, Zadar, 1907, 109 str.

²⁹ *Hrvatska kruna*, god. XVI/1908, br. 184, 189, 194; god. XVII/1909, br. 15, 23.

³⁰ *Hrvatska kruna*, god. XVII/1909, br. 23-25, 34, 36, 40, 110, 118; god. XIX/1911, br. 33, 38, 42, 51, 54, 56, 66, 70, 74, 78, 87, 88.

³¹ Više o tome vidi u radnji M. GROSS, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, *Časopis za suvremenu povijest*, 2, 1970, str. 9-74.

dualizma i stvaranja Velike Austrije, te su se ponovo vratili na staru i provjerenu politiku reformiranog dualizma s osloncem na Madare. Takva politika, uz niz unutrašnjih suprotnosti i neslaganja, dovela je do sukoba i rascjepa u Svepravaškoj organizaciji iz koje su uoči Prvoga svjetskog rata morali biti isključeni frankovci u Banovini i Drinković-Krsteljeva šibenska pravaška skupina u Dalmaciji. Prodan je s pravom osuđivao jednu i drugu frakciju, ističući kako u Stranci prava nema mjesta ni onima koji hrvatsko pitanje žele riješiti isključivo u "okviru" i interesu Monarhije, kao ni onima koji to pitanje žele riješiti jedino izvan "okvira" i u savezu s južnoslavenskim narodima.³²

Poslije rascjepa i isključenja iz Svepravaške organizacije, u kojoj je pod vodstvom Mile Starčevića prevladavao ipak stari starčevićanski duh, Prodan koncem 1913. saziva u Splitu veliko stranačko Vijeće na kojem se najviše raspravljalo o najnovijim unutarstranačkim odnosima i političkim prilikama, te djelovanju dalmatinske Stranke prava i njezinih zastupnika, a izabrana je i nova Uprava stranke na čelu s Prodanom.³³ Čelništvo stranke prava oštro je kritiziralo pokrajinsku upravu namjesnika Mariusa Attemsa radi nesazivanja Dalmatinskog sabora, raspuštanja pojedinih općinskih vijeća, kršenja ljudskih prava i postupnog uvođenja izvanrednih mjera i pirje početka Prvoga svjetskog rata, a Prodan se osobito zalagao za izbornu reformu i uvođenje općeg i jednakog prava glasa. Tom zahtjevu protivila se pokrajinska Vlada, koja, doduše, nije bila protiv proširenja izbornog prava za izbor zastupnika u Sabor, ali još nije željela do kraja ukinuti stari izborni kurijalni sustav koji je pogodovao bogatijim slojevima dalmatinskog društva.³⁴

Nakon sarajevskog atentata, kojeg su osudili kao zločinački čin potaknut iz Srbije, dalmatinski pravaši oko Prodana ušli su u Prvi svjetski rat, očekujući poratno rješenje hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja. Izbijanje rata i uvođenje izvanrednih mjera doveli su u Dalmaciji do zamiranja gotovo svakog stranačko-političkog rada, pa su mnoga glasila, društva i stranke morala prekinuti svoju djelatnost. Što je rat duže trajao situacija je postajala sve teža; i dalje su raspuštane općine, nije sazivan Pokrajinski sabor, kršena su ustavna prava i slobode građana, ukinut je imunitet zastupnicima, mnogi domoljubi su uhićeni i internirani, a najveći broj za rat sposobnih muškaraca mobiliziran je u austrijsku vojsku da gine po europskim bojištima za interese velikih sila. U Dalmaciji je ubrzo zavlada

³² M. GROSS. Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici uoči prvog svjetskog rata, *Radovi* 1. Instituta za hrvatsku povijest, Zagreb 1971, str. 278-282; *Hrvatska kruna*, god. XXI/1913, br. 51, 53, 61, 64-69, 96-97.

³³ *Hrvatska kruna*, god. XXI/1913, br. 112.

³⁴ Josip BEROŠ, Dalmacija pod terorom posljednje austrijske, Attemsove administracije, *Zadarska revija*, god. XIII/1964, br. 6, Zadar, 1964, str. 564-567; *Hrvatska kruna*, god. XXII/1914, br. 36, 41; *Prava Crvena Hrvatska*, Dubrovnik, god. X/1914, br. 467, 475.

oskudica i glad, pa je pučanstvo stradavalo ne samo u otvorenim borbama na fronti nego i kod kuće od bolesti, iscrpljenosti i gladi.³⁵

Unatoč tako teškim prilikama Prodan je i dalje pokušavao politički djelovati, naravno koliko su to ratni uvjeti dozvoljavali, o čemu nam najbolje svjedoči njegova *Hrvatska kruna*, koja je kao glavno glasilo Stranke prava s prekidima izlazila sve do 1920. U prvim godinama rata on oprezno upozorava i preporučuje dalmatinskim pravašima da se klone svih mogućih političkih "modernizama", uključujući čak trijalizam i federalizam kao manje zlo, i da se drže samo temeljnoga pravaškog zahtjeva o slobodnoj i samostalnoj Hrvatskoj, jer sve drugo su "stranputice i besmislice" koje nikome ne koriste, a nama mogu "škoditi".³⁶

Nešto bolji uvjeti za političko djelovanje nastaju u Monarhiji tek koncem 1916. i početkom 1917., kada poslije smrti starog cara Franje Josipa I. krunu preuzima njegov nasljednik kralj Karlo IV., koji najavljuje sazivanje Carevinskog vijeća, reformu države i njezino izvlačenje iz rata. Koristeći povoljniju političku klimu, dio dalmatinskih zastupnika na početku 1917. održava sastanak u Zadru na kojem se dogovara o zajedničkom nastupu u Carevinskom vijeću. Na tom sastanku zapaženu ulogu imao je Prodan, koji se zalagao za zajednički nastup dalmatinskih, istarskih i slovenskih zastupnika u državnom Parlamentu u Beču.³⁷ Krajem svibnja 1917. ponovo je otvoreno Carevinsko vijeće u kojem su se svi zastupnici iz južnoslavenskih zemalja udružili u zajednički Jugoslavenski klub. Za predsjednika Kluba izabrali su Slovenca dr. Antona Korošeca, a dopredsjednik je bio istarski pravaš dr. Matko Laginja. U ime svih članova novoutemeljenog zastupničkog Kluba Korošec je 30. svibnja 1917. pročitao u Carevinskom vijeću zajedničku izjavu, poznatiju pod nazivom kao Svibanjska deklaracija, u kojoj se na temelju prirodnog i hrvatskoga državnog prava traži ujedinjenje svih hrvatsko-slovenskih zemalja u okviru Monarhije.³⁸

Bila je to stara pravaška trijalistička ponuda iz predratnih vremena, koju su potpisali i dalmatinski pravaški zastupnici na čelu s Prodanom kao minimum svojih zahtijevanja za rješenje hrvatskog pitanja u postojećem državnom okviru. Don Ivo Prodan oduševljeno je prihvatio i branio Svibanjsku deklaraciju, temeljeći na njoj ukupnu politiku svoje stranke krajem rata. On je tražio da i druge političke stranke u Dalmaciji, pa čak i šire pučanstvo, dadu potporu Svibanjskoj deklaraciji, jer mi moramo već jednom "zapodjeti muževnu borbu za slobodu

³⁵ J. BEROŠ, Dalmacija pod terorom posljednje austrijske, Attemsove administracije (1911.-1918.), *Zadarska revija*, god. XIII/1964, br. 5, str. 376-383, br. 6, str. 562-577; Milan ŽIVANOVIĆ, Stradanja naroda Dalmacije za vreme prvog svetskog rata, *Zadarska revija*, god. X/1961, br. 3, Zadar, 1961, str. 206-214; *Prava Crvena Hrvatska*, god. X/1914, br. 502-504; *Hrvatska rieč*, Šibenik, god. X/1914, br. 935.

³⁶ *Hrvatska kruna*, god. XXIII/1915, br. 15; *Prava Crvena Hrvatska*, god. XI/1915, br. 513.

³⁷ *Hrvatska kruna*, god. XXV/1917, br. 5, 7.

³⁸ *Hrvatska kruna*, god. XXV/1917, br. 43, 44.

Hrvatske i u toj borbi do kraja izdržati”.³⁹ Međutim, dok je na jednoj strani uporno branio Svibanjsku deklaraciju i zagovarao rješenje hrvatskog pitanja na temelju nje, na drugoj strani, Prodan je preko svoje *Hrvatske krune* žestoko osuđivao i napadao Krfsku deklaraciju, a posebice Trumbića i njegov Jugoslavenski odbor, optužujući većinu hrvatske inteligencije da je zalutala u južnoslavensku maglu. Odbacujući Trumbić-Pašićevu Krfsku deklaraciju o stvaranju Jugoslavije kao akt “slavosrbštine”, usmjeren protiv interesa Hrvatske u Habsburškoj Monarhiji, Prodan proročanski zaključuje kako se Hrvati trebaju čuvati ulaska u zajedničku južnoslavensku državu sa Srbima, jer ta država vrlo lako može postati “zajednički grob” za sve njezine narode. Prema tome, Prodan je godine 1917/18. bio apsolutno protiv stvaranja prve zajedničke južnoslavenske države i ulaska Hrvata u nju.⁴⁰

Dalmatinski pravaši na čelu s Prodanom, koje su projugoslavenske političke snage neopravdano optuživale za tobožnje austrofilstvo, oduševljeno su pozdravili u listopadu 1918. odluke središnjeg Narodnog vijeća i Hrvatskog sabora, koji je kroz ratno vrijeme redovito zasjedao, o prekidu svih državno-pravnih sveza Hrvatske s Austrijom i Ugarskom i osnutak nove nezavisne Države Slovenaca, Hrvata i Srba sa središtem u Zagrebu. Nažalost ta nova država, koja je po svom opsegu bila najbliža Prodanovu pravaškom idealu o Velikoj Hrvatskoj, postojala je vrlo kratko jer su se u njoj i izvan nje našle jake projugoslavenske snage, uključujući i najveći dio banovinskih pravaša na čelu s dr. Antom Pavelićem, koje su je povukle u zajedničku južnoslavensku državu i 1. prosinca 1918. ujedinile sa Srbijom i Crnom Gorom u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.⁴¹

³⁹ *Hrvatska kruna*, god. XXV/1917, br. 50, 55, 66, 72, 79, 80, 81 i d.

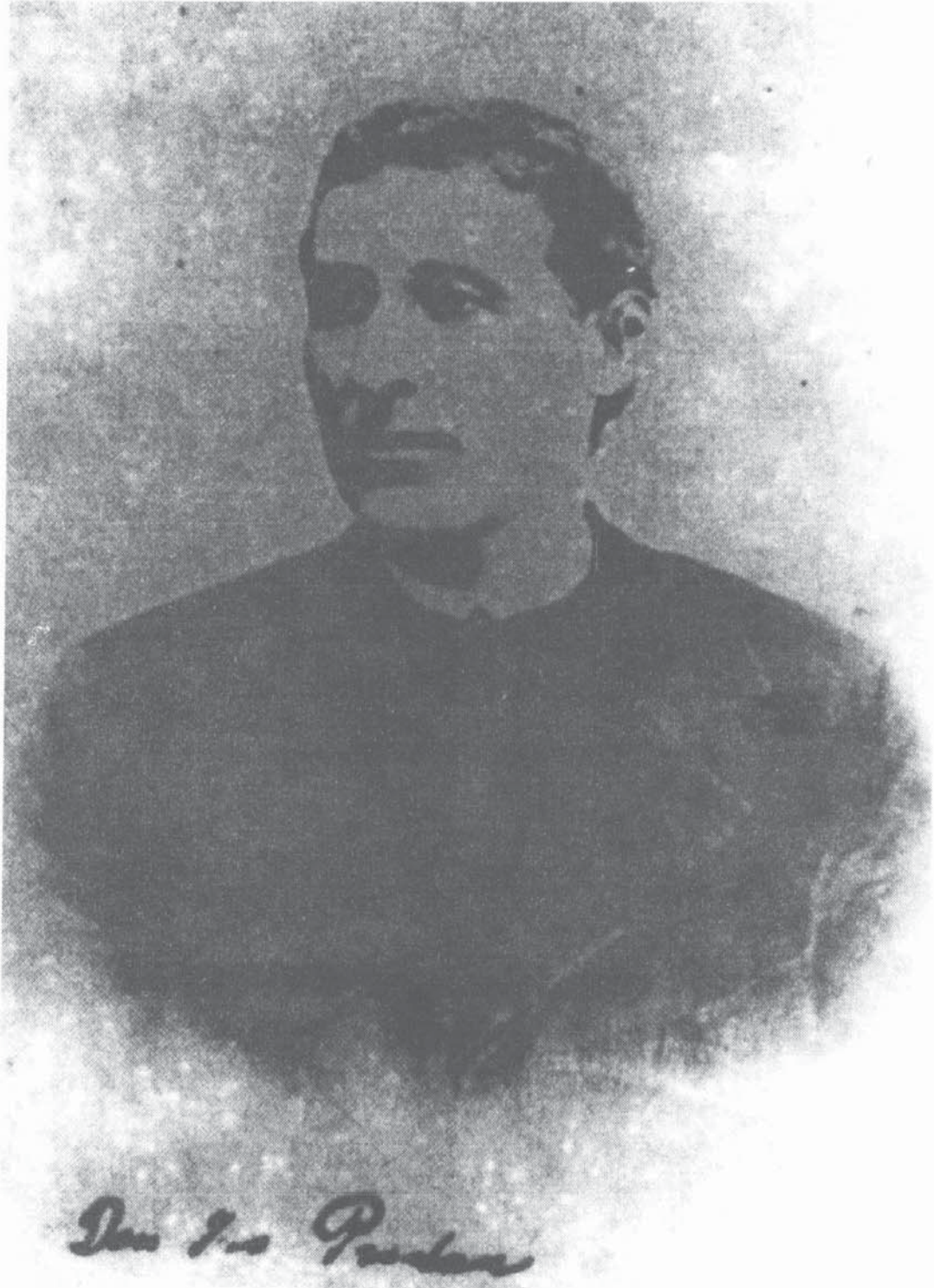
⁴⁰ *Hrvatska kruna*, god. XV/1917, br. 65, 68, 69; god. XVI/1918, br. 4; Ferdo ŠIŠIĆ, *Dođumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.*, Zagreb, 1920, str. 96-99.

⁴¹ *Hrvatska kruna*, god. XVI/1918, br. 34-36, 40-47. O radu Narodnog vijeća i Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, kao i literaturi o tom problemu, više vidi u dvije najnovije radnje: Ljubo BOBAN, Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba, *Časopis za suvremenu povijest*, 24 (3), Instituta za suvremenu povijest, Zagreb, 1992, str. 45-60; Hodimir SIROTKOVIĆ, O nastanku, organizaciji, državnopravnim pitanjima i sukcesiji Države SHS nastale u jesen 1918., isti br. naprijed navedenog časopisa, str. 61-74.

Marjan Diklić: DON IVO PRODAN - FIRST MAN OF THE DALMATIAN
PARTY OF RIGHT

Summary

The author first presents basic biographical data on Don Ivo Prodan, the first man of the Dalmatian Party of Right on who little has been written so far. Then, Prodan's political career until the end of World War I and the breakdown of the Austro-Hungarian monarchy in 1918 is discussed. Thereby the author emphasises Prodan's role in accepting and spreading first ideas of the Party of Right, in organising its first groups, in starting first party papers, in establishing the Party of Right and the Pure Party of Right (*Cista stranka prava*), in re-establishing the Dalmatian Party of Right and introducing a general and main organisation. His parliamentary fight for a united and independent Croatian state is not left unmentioned. Don Ivo Prodan was doubtlessly the first and most eminent member of the Dalmatian party of Right who, conditionally and out of tactical reasons, accepted a trialism, but he never betrayed the Party's basic idea of an independent Croatian state. Having taken a radical national standpoint as a member of the Croatian Party of Right it seems rather logical that he persistently fought against Serbs and those advocating an autonomy, against "new course" policies, the Rijeka and Zadar resolution, the Yugoslav committee, the declaration of Krf and the establishment of the first republic Yugoslavia, while at the same time being enthusiastic about a united and independent Croatia, the May day declaration, the National Council and an independent state of Slovenes, Croats and Serbs with a centre in Zagreb.

Don Ivo Prodan
1852. - 1933.

